

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ УКРАЇНИ – ЦІННІСНИЙ ПІДХІД

Доведено необхідність пошуку об'єднавчих суспільно-політичних цінностей Сходу та Заходу України як підґрунтя національної ідеї України в контексті її демократичного державотворення.

In the article there is a necessity of finding of unifying social and political values of the East and the West of Ukraine as subsoil of national idea of Ukraine for the context of it democratic creation of the state.

У сучасному глобальному міжнародному співтоваристві для держав, що прагнуть не відставати від цивілізаційного прогресу, надзвичайно актуальним є співставлення будь-яких внутрішньополітичних, соціально-економічних, культурних чи інформаційних процесів на відповідність міжнародній системі політичних і соціальних цінностей. Адже тільки єдина система політичних координат здатна гармонійно поєднати світ ціннісної самоідентифікації людини та державно-владного режиму, в якому вона існує.

Це досить влучно підмітив А. Ейнштейн, який майже 100 років тому у своїй промові “Мотиви наукового дослідження” зазначав, що “людина намагається в будь-який адекватний спосіб створити в себе просту і ясну картину світу... На цю картину та її оформлення людина переносить центр тяжіння свого духовного життя, щоб у ньому отримати спокій і впевненість, котрі вона не може знайти в дуже тісній запамороченій круговерті власного життя” [12, с. 40]. Якщо ж “проста і ясна картина світу” персонального світогляду пересічного громадянина не збігається з офіційним світоглядом держави, всі державотворчі намагання уряду будуть марними, оскільки, за Н. Селзгером, не знайдуть широкої громадської підтримки або й взагалі сприйматимуться вороже, бо цінності є “переконання відносно цілей, які поділяють у суспільстві, до яких людина повинна прагнути, і основних засобів їх досягнення” [8, с. 333].

Аналіз останніх розробок і публікацій дає підстави стверджувати, що дослідження ціннісних підвалин політичної культури не залишається поза увагою науковців, починаючи від класичної праці М. Вебера щодо впливу цінностей протестантської етики на дух капіталізму, досліджень таких учених, як Л. Даймонд, Р. Даль, Р. Інглехарт, К. Пейтман, А. Пшеворський, Н. Селзгер, С. Хантингтон, Д. Хелд, С. Шульман й закінчуючи новітніми дослідженнями вітчизняних науковців Е. Афоніна, О. Категоренка, В. Климончука, А. Колодій, О. Куценко, Л. Лясоти, І. Лубківського,

Н. Матвієнко, М. Михальченка, О. Рудакевича, Ю. Руденко, С. Рябова, М. Попова, Ю. Шайгородського та ін. Значення ціннісних досліджень для демократичної розбудови української держави досить точно окреслив М. Попов: “аксіологія має стати головним методологічним підмурком переорієнтації всієї державотворчої, громадської, культурологічної діяльності українського суспільства” [7, с. 272].

Водночас слід виділити невирішені раніше питання, зокрема, стосовно ґрунтового компаративного аналізу ціннісних орієнтацій громадян в Україні: наскільки вони схожі та відмінні в різних регіонах держави та порівняно з ціннісними орієнтаціями громадян країн західноєвропейської демократії та країн православно-слов'янської цивілізації. Тобто ми не маємо чітких орієнтирів відправної точки демократизаційних процесів (окрім загальної тези щодо посттоталітарної політичної культури суспільства). Як не маємо й закріплення в державно-управлінських документах конкретних визначень тих цінностей, які маємо намір (якими шляхами?) закріпити в суспільній свідомості. Отже, демократизація по-українськи набуває форми дороги з одного невідомого в інше невідоме.

Зазначене обумовлює постановку завдання даної статті як дослідження ціннісних передумов формування такої національної ідеї для України, яка була б одночасно наближеною (адаптованою) до ціннісної системи демократичних країн та до ціннісної самоідентифікації громадян як Заходу, так і Сходу та Півдня нашої країни. Лише такі спільні світоглядно-ідеологічні цінності здатні забезпечити реалізацію євроінтеграційного вектору державотворення в Україні.

Отримані наукові результати дають підставу стверджувати, що в сучасному глобальному світі на зміну класичним ідеологіям приходять цивілізаційні світогляди – ціннісні системи, притаманні найбільшим з можливих соціальних спільнот – цивілізаціям як найвищим культурним спільнотам людей і найширшому рівню культурної ідентифікації [1, с. 47; 9, с. 51]. Відтак, самоідентифікація громадян відбувається вже не за ознаками підтримки тієї чи іншої політичної доктрини (всі відомі політичні ідеології є продуктом виключно західноєвропейської цивілізації), а за ознаками більш високого ціннісного порядку.

Для України останнє набуває особливої актуальності, оскільки, за Б. Цимбалістим, в історичному розвитку українських земель можна виокремити три головні тенденції: а) українці багато віків були бездержавною нацією і не мали досвіду державної влади; б) постійно денационалізувалася правляча верства (еліта) українського народу; в) і головне, територія України була розділена на різні частини, які протягом віків опинялися під впливом іноді ворогуючих країн, що зумовило “розірвану” фрагментарну політичну свідомість українського народу та його розкол на велику кількість політико-культурних блоків [10, с. 78].

Зважаючи на останню обставину, С. Хантингтон визначає сучасну Україну як державу, по якій пролягає розлом цивілізацій. Відтак, понад 400 років Правобережна Україна існувала у складі європейських держав, всотувала в себе державно-управлінські традиції, засновані на цінностях католицизму й протестантизму. Стільки ж часу жителі Лівобережної частини не знали нічого іншого, як суміш колективістського етатизму з азійським деспотизмом московських самодержців. Ця цивілізаційна різниця між двома українськими етносами не могла проявитися в тоталітарній сталінській державі, але цілком закономірно виявилася в Україні незалежній (як і в посттоталітарних балканських країнах).

Щоправда рівень визнання цивілізаційних ціннісних розбіжностей між регіонами нашої держави коливається від фактичного невизнання (зокрема, Президент В. Ющенко увесь час говорить про єдину українську політичну націю) до поділу на “хороших” і “бандитів” (зокрема, І. Лубківський визнає існування трьох Україн – національної, архаїчно-комуністичної та кримінально-донецької [3]). Спробою перевести цивілізаційний розкол України на суто ціннісний, де “хороші” національні цінності конфліктують з “пережитками тоталітаризму”, є намагання М. Михальченка та Ю. Шайгородського виокремити власну “українську цивілізацію”, єдиним шляхом для якої визнається “перехід на західні моделі розвитку, залучення західних цінностей” [4, с. 6]. Такі позиції не можна назвати ані науковими (жоден закордонний науковець не розглядає Україну як окрему цивілізацію), ані конструктивними (неможливо об’єднати країну трьох цивілізацій беззаперечним нав’язуванням всім її громадянам цінностей лише однієї, нехай і найбільш сильної на сучасному етапі розвитку).

У чому не можна не погодитися з Ю. Шайгородським, так це в тому, що суспільні цінності є своєрідним “культурним кодом”, коли в межах певної соціальної спільноти створюються притаманні їй специфічні ціннісні системи і кодекси, що виражають їх домінуючі інтереси і цілі. Якщо такі цінності співпадають з цінностями існуючого політичного режиму, – вони стають мотивами державотворчої діяльності – “людина буде шукати і обов’язково знайде засоби (інструменти) їх досягнення. Якщо ж цінності, що декларуються в суспільстві, суперечать цінностям-мотивам, вони будуть лише інструментом для досягнення іншої, можливо, діаметрально протилежної мети” [11, с. 1–2].

За цивілізаційного підходу зрозуміло, чому так гостро реагували й реагують в Україні на спроби “русифікації” чи “українізації”, адже мова є не тільки виразником і хранителем цінностей, а сама є однією з найбільших, інтегруючих суспільних цінностей, отже, будь-які утиски мови підсвідомо сприймаються як наруга над святинєю, зазіхання держави на базову цінність даної соціальної спільноти.

Сьогодні пора нарешті остаточно визнати, що єдина Україна

складається з представників різних цивілізацій – західної та християнської православної (крім того динамічно розвивається й третя цивілізація – ісламська, представлена зокрема кримсько-татарським народом). А ще важливіше визнати, що не може бути “хороших” цивілізацій та “поганих”, притаманних їм цінностей “гарних” і “негативних”.

Відтак, не може й будуватися національна об’єднувача ідея на одному нав’язуванні “хороших” цінностей одного субетносу (представників однієї цивілізації) іншим (цінності яких апіорі визнаються “недемократичними”). Тому дуже легко спрогнозувати несприйняття південно-східною Україною запропоновані Віктором Ющенком у його промові на честь річниця Т. Г. Шевченка в якості національної ідеї єдиної державної мови, Помісної церкви та європейського вибору, “котрий повертає Україну до її природного цивілізаційного простору” [13].

Природу такого несприйняття яскраво розкрив Стефан Шульман, який, досліджуючи українську національну ідентичність, вирізняв як окремі категорії громадянський та етнічний націоналізм. У першому випадку об’єднання нації відбувається за громадянськими, політичними ознаками, в другому – за етнічними. Посилаючись на результати соціологічних досліджень Центру Разумкова, Шульман дістав висновку, що в Україні домінує громадянська самоідентифікація (79 %) над етнічною (21 %), відтак, основою національної ідеї мають бути не етнічні, а саме громадянсько-політичні гасла [15]. Якщо ж звернутися до згаданої промови Президента, то з трьох запропонованих ним об’єднувачих гасел два перших носять етнічний характер і лише останнє – громадянсько-політичний, до того ж з яскраво вираженим цивілізаційним західноєвропейським вектором.

Стратегічним національним інтересом для України є розкриття природи цивілізаційних протистоянь та запровадження механізмів, якщо хочете, “національного примирення” – такої національної системи цінностей, яка не була б ворожою ані для лівів’ян, ані для луганчан, ані для кримчан.

Цивілізаційні протистояння, за С. Хантингтоном, обумовлені низкою факторів, серед яких найважливішими є фундаментальні розбіжності в усталених цінностях; посилення взаємодії між регіонами світу на фоні їх зростаючої цивілізаційної самосвідомості; досить агресивне нав’язування Заходом своїх цінностей (насамперед, цінностей індивідуалізму та збагачення) як “загальнолюдських”, що автоматично ставить цінності інших цивілізацій у розряд “другорядних” або й навіть “шкідливих”, якщо вони якоюсь мірою “недемократичні” [9, с. 324].

Відтак, у ході реалізації державної політики можна або посилювати цивілізаційні розбіжності між Сходом і Заходом (якщо базувати таку політику виключно на цінностях одного з українських субетносів), або зменшувати цивілізаційні розбіжності та об’єднувати громадян країни у

політичну націю (якщо за основу державної політики взяти відмову від нав'язування цінностей, вивчення та виокремлення як базових для державної політики спільних для всіх субетносів цінностей, виведення за дужки поточного суспільного дискурсу цінностей, що розколюють суспільство, наприклад, проблем російської мови, ОУН-УПА та Помісної церкви).

Змальовуючи варіанти політичного розвитку для України в рамках першого з підходів, С. Хантингтон попереджає про небезпеку розколу нашої держави по лінії цивілізаційного розлому внаслідок загострення цивілізаційних розбіжностей і нездатності обох частин держави до ціннісного компромісу. Більше того, ознаки цивілізаційної війни, що їх наводить американський політолог, вже виразно починають проявлятися в нашій державі: “У міру наростання напруженості поставлені на карту первинні проблеми зазвичай піддаються переоцінці виключно в термінах “ми” проти “них”, група об'єднується все сильніше і переконання міцнішають. Політичні лідери активізують заклики до етнічної і релігійної лояльності, і цивілізаційна самосвідомість зміцнюється по відношенню до інших ідентичностей. Виникає “динаміка ненависті”. Кожна сторона, згущуючи фарби, драматизує і перебільшує відмінність між силами добра і зла і кінець кінцем намагається перетворити цю відмінність на основоположну... Для них також властива запеклість, оскільки на кону – фундаментальні питання ідентичності. При цьому вирішальна перемога одного з учасників збільшує вірогідність геноциду по відношенню до іншого” [9, с. 431–432].

Досить близькі апокаліптичні прогнози для України знаходимо й у С. Переслегіна, який порікує, що “три різноспрямовані вектори впливу розривають українську територію та кладуть край існуванню єдиної держави” протягом 20 – 25 років [6, с. 179].

У таких умовах необхідно задуматися про саме майбутнє України. Про ті очікування українського народу, що пов'язуються з державою, а в найбільш глобальному контексті – про місце України в майбутньому світі. Адже ми маємо обрати подальшу стратегію державотворення лише з двох варіантів: зіткнення цивілізацій, ворожнеча, намагання однієї частини України асимілювати іншу, або ж відкритий діалог сестринських (за визначенням А. Тойнбі) цивілізацій, згуртування навколо спільних цінностей, пошук нових політичних ідеологій інтеграційного характеру, здатних об'єднати український народ від Сходу до Заходу в цілісну державу та проведення модернізації із збереженням культурно-цивілізаційної самобутності всіх її регіонів.

Ми живемо в епоху повномасштабної політичної кризи українського суспільства. Позитивом цього може бути хіба що розуміння, що “система цінностей змінюється лише в кризові періоди життя, до того ж ці зміни стосуються переважно структури цінностей і відображують зміни

пріоритетів” [2, с. 59]. Отже, зміна ціннісної системи для нас є неминучою, і мова має йти тільки про її характер: або стихійний (як це поки що й відбувається в Україні), або цілеспрямований як свідомо державна політика на формування об’єднавчої національної ідеї, що всотує в собі найголовніші спільні для всіх регіонів і субкультур країни цінності.

Духовне державотворення України – це перехід до домінування громадянських, політичних і духовних цінностей, інтересів людини і суспільства, принципів моральної, відкритої та відповідальної політики, високого професіоналізму й відданості, всього того, що можна назвати служінням народу і Батьківщині. Духовне відродження як державна ідеологія, як національна ідея на практиці має означати послідовну виважену й відкриту політику, чесні, стабільні й прозорі правила в бізнесі, повну свободу слова і гарантований судовий захист конституційних прав людини і громадянина, соціальну справедливість і захищеність особи, всі необхідні умови для саморозвитку та самореалізації людини.

Саме людина, громадянин має стати в центрі державної політики. Отой самий “пересічний українець” має бути усвідомленим як головна цінність, найбільше багатство країни. Максимально повне розкриття та використання її потенціалу, досягнення кожною людиною сили, досконалості та щастя повинно стати основною метою діяльності органів державної влади.

Серед найголовніших суспільних цінностей духовного відродження України можна назвати повне очищення від корупції, створення таких “правил гри” у вигляді стабільної законодавчої бази, що сприяє детінізації та швидкому розвитку виробництва. Серед таких цінностей – підкріплене дієвими механізмами право простої людини на захист від адміністративної сваволі та маніпулювання, практична реалізація гасла “Закон один для всіх!”. Адже, як зауважив американський президент Р. Рейган: “Людина не може бути вільною, якщо надмірно вільний уряд” [5, с. 18].

Усе це ми з вами не так давно чули. Саме такі цінності сприйняли всім серцем і вимагали на грудневому морозі тисячі чесних українців на київському Майдані. Вони самі того не усвідомлюючи, прагнули духовного відродження для держави і суспільства. Тому й повірили в “помаранчеві” ідеали і вистояли проти брутальної адміністративної сваволі! Однак виявилось, що одних красивих декларацій духовних принципів ще замало. Виявляється, недостатньо декларувати цінності демократії, слід їх суворо дотримуватися в політичній та державно-управлінській практиці насамперед самій політичній еліті нації.

Євроінтеграційні прагнення України сьогодні не викликають заперечень ані з боку провідних політичних сил держави, ані з боку більшості її громадян. Але чи готова політична система нашої держави до європейського способу життя? Чи формальне приєднання до ЄС перетворить одразу Україну на демократичну державу? Ми маємо

зрозуміти, що нашої інтеграції до Європейської спільноти заважають не стільки політичні чинники, скільки чинники ментальні. Європейці не хочуть бачити в своєму союзі тих, хто не поділяє їх цінностей, насамперед у правовому полі, адже висока правосвідомість індивідів та уособлення себе як відповідального громадянина є наріжним каменем демократичної теорії та практики. Цинічний правовий нігілізм, що панує зараз в українській політиці по обидва боки протистояння, ще більше віддаляє нас від євроінтеграційної перспективи.

Недостатня імплементація демократичних цінностей у суспільній свідомості українського суспільства, як це було доведено вище, є загрозою розбудови конституційно проголошеної демократії європейського гатунку.

Що в таких умовах має робити відповідальна політико-управлінська еліта? Сформувати державну програму демократичної просвіти та формування європейських демократичних цінностей в українському суспільстві, оскільки ще Г. Алмонд і С. Верба визначали запровадження світоглядно-ідеологічних цінностей демократії в суспільну свідомість як необхідну передумову політичної трансформації країн, що стали на шлях розбудови демократичних суспільств.

Чи усвідомлюють це наші керманичі? Так. Чи хочуть вони це робити? Радше ні, бо політична кон'юнктура диктує їм вимогу отримувати сьогоденні результати і зумовлює їх небажання працювати на перспективу. Адже виховати демократичні орієнтації громадян значно важче (і значно довше в часі), аніж вивести їх на майдани боротися зі штучно сформованим "образом ворога". При цьому політичні лідери, що на словах сповідують демократію, забувають, що демократію неможливо нав'язати, вона носить консенсусний характер і виникає за столами переговорів. Більше того, всі демократичні держави "створювалися демократичними методами, іншого шляху просто не існувало. Вони створювалися шляхом переговорів, компромісів і угод" [14, с. 164].

Спираючись на закони соціального розвитку, політико-психологічні особливості українського народу, що мали б робити державні мужі, справді стурбовані долею своєї держави та перспективами її євроінтеграції?

Насамперед усвідомити, що не варто чекати "вже зараз" європейської демократичності в поведінці та уподобаннях українців, як не варто й домагатися їх швидкої ресоціалізації (цей процес радикальної зміни цінностей носить вельми болісний характер).

Таким чином, стає зрозумілим, що хоч як би нам цього не хотілося, але реальна євроінтеграційна перспектива для Української держави є віддаленою й цілком пов'язаною з "розбудовою Європи в собі" – успішністю послідовного закріплення в політичній культурі українського суспільства демократичних цінностей.

Як висновки проведеного дослідження слід зазначити, що

демократизація політичних процесів в Україні в ціннісному аспекті передбачає імплементацію в суспільну свідомість основних громадянсько-політичних цінностей демократії шляхом формування та реалізації національної програми формування нової ціннісної системи суспільного світогляду та демократичної політичної культури як базисних засад національної ідеї України.

Це є головним національним інтересом, якщо хочете – історичною місією України – пошук і розробка нової системи цінностей, формування нової політичної еліти держави на засадах духовності, патріотизму та служіння Україні. Відповідальній політичній еліті, незалежно від того, при владі вона зараз, чи в опозиції, слід відмовитись від використання соціальних політичних технологій, побудованих на “пошуку ворога”, й перейти до модернізаційних інтегративних політичних технологій об’єднавчого характеру, культивуції справжнього патріотизму, національної гордості, єдиних цілей подальшого розвитку українського суспільства.

Література:

1. *Белл Д.* Конец идеологии / Д. Белл ; [пер. с англ.; под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 2001. – 192 с.
2. *Злобіна О.* Модернізація ціннісної системи та засобів до життя / О. Злобіна, В. Тихонович // Суспільна криза і життєві стратегії особистості. – К. : Стилос, 2001. – С. 56–72.
3. *Лубківський І.* Дві України, 2006 [Електронний ресурс] / І. Лубківський. – Режим доступу : http://newua.org.ua/index.php?nma=catalog&fla=stat&cat_id=1&page=1&nums=11
4. *Михальченко М.* Історичний аспект становлення української регіональної цивілізації / М. Михальченко, Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6.
5. *Моррис Д.* Игры политиков / Д. Моррис ; [пер. с англ. Н. А. Анастасьева]. – М. : ООО “Издательство АСТ”: ООО “Транзиткнига”, 2004. – 381 с.
6. *Переслегин С.* Самоучитель игры на мировой шахматной доске. – М. : АСТ ; СПб. : Terra Fantastica, 2006. – 619 с.
7. *Попов М. В.* Аксиология і медицина (Проблема цінностей і медицини) / М. В. Попов. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 284 с.
8. *Смелзер Н.* Социализация : основные проблемы и направления исследований // Социальная психология : хрестоматия / [сост. Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая]. – М. : Аспект Пресс, 2003. – С. 327–349.
9. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : ООО Изд-во АСТ, 2003. – 605 с.
10. *Цимбалістий Б.* Політична культура українців / Б. Цимбалістий //

Сучасність. – 1994. – № 4. – С. 77–90.

11. *Шайгородський Ю.* Проблема цінностей у контексті сучасності [Електронний ресурс] // Український центр політичного менеджменту, 2006. Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/publcontent.php3?y=1&p=26>

12. *Эйнштейн А.* Мотивы научного исследования / А. Эйнштейн // Собр. научн. трудов: в 4 т. – М. : Наука, 1967. – Т. IV. Статьи, рецензии, письма. Эволюция физики. – С. 37–52.

13. *Ющенко В.* Промова на честь річниці з дня народження Т. Г. Шевченка 9 березня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.razom.org.ua/ua/news/14578/>

14. *Huntington S. P.* The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century / S. P. Huntington. – Norman : Univ. of Oklahoma Press, 1991.

15. *Shulman Stephen.* The Contours of Civic and Ethnic National Identification in Ukraine, Europe-Asia Studies, – Vol. 56 №1 January 2004, P. 35–56.

Надійшла до редколегії 05.12.2008 р.